

In Uw macht ligt op het oogenblik nog om ongeveer 30 menschenlevens te redden en ongeveer 15 à 20 menschen de vrijheid terug te geven, die hen onrechtvaardig ontnomen is, met name de 45 à 50 S.D. gevallen, die zich momenteel in Uw gevangenis bevinden. Wilt Gij Uw naam als goed Nederlander houden, stel hen dan onmiddellijk in vrijheid. Zoudt Gij hierdoor in moeilijkheden kunnen geraken, dat stellen wij als tegenprestatie te Uwer beschikking het nodige geld, bonnen en onderdak, kortom alles wat U maar nodig kunt hebben. Ook staan wij voor uw leven borg.

Mocht Gij hiertoe echter niet kunnen besluiten, dan geven wij U het volgende in overweging: Zoo Gij Uw leven liefhebt, kunt Gij dit redden, doch slechts op *een* manier en dat is het hierboven gevraagde, n.l. de vrijheid van alle hierbovengenoemde gevallen. Gij hebt dan nog tijd tot uiterlijk Maandag 16 September 1944 om 14.00 uur.

Mochten dan bovengenoemde menschen nog niet in vrijheid zijn, *dan zult Gij sterven door de kogel*. Wacht dus niet te lang, want zouden de menschen door de Duitschers vervoerd worden, dan zult Gij alleen hier schuld aan hebben en zal U hetzelfde lot (de kogel) deelachtig worden.

Wij rekenen erop dat Gij de wijste partij zult kiezen en U een echt Nederlander zult toonen. Nu is de tijd voor handelen aangebroken.”

(w.g.) Stephke

12. GEVANGENIS EN CONCENTRATIEKAMP

De illegale werker die in de cel werd opgesloten, had er niet veel méér overgehouden dan zijn geestelijk bezit. Zijn bestaan was plotseling afgesneden, hij was uit het wereldleven weggerukt, het gonsde daar buiten de gevangensmuren door, maar hij had er geen deel meer aan.

En niet alleen zijn vrijheid was hem ontnomen, ook zijn vulpen en zijn bretels, zijn zakmes en zijn portefeuille en al die kleine dingen, die bijna een deel van de mens zelf gaan uitmaken; bovendien zijn mannelijke trots tegelijk met zijn lichamelijke onaantastbaarheid. Hij was, meestal voor het eerst in zijn volwassenheid, aangegrepen, gestompt en geslagen, geboeid en meegesleurd, hij was van de ene vernedering in de andere gevallen en de eenzaamheid van de cel werd de eerste minuten door velen beleefd als een verademing. Daar kwam men tot zichzelf, daar kon men zich bezinnen op zijn toestand, en het eerste, wat de integere illegale werker dan bij zichzelf ontdekte als hij de rekening opmaakte, was naast en boven zijn angst en onzekerheden een koppige wil tot zelfverdediging en het fiere onbuigzame gevoel van: ze krijgen mij er niet onder.

En bij de gelovige werd dit overglansd, veelal die eerste dag reeds, door een troostend gevoel van Gods nabijheid en de zekerheid van het geborgen zijn in Hem, wat er ook nog verder te wachten stond.

De eerste dagen was het nog hoofdzakelijk het illegale werk, wat de gevangene bezighield. Werd dit niet bewerkstelligd door de verhoren, dan wel door de macht der gewoonte. Plotseling overgeplaatst uit zijn drukke illegale leven in een staat van volkomen nietsdoen, ging de geest nog een tijdlang door zich daarin te bewegen en de onzekerheid over de veiligheid van de vrienden drong er ook dikwijls toe. Zijn ze nu bijeen op de vergadering, zouden deze en die gewaarschuwd zijn, is die overval nog doorgegaan, hebben ze om die bonkaarten gedacht? Dat waren de vragen, die tevergeefs om een antwoord drongen.

Daarnaast pijnigde dikwijls de onzekerheid omtrent het gezin en de zaak. Zou er huiszoeking geweest zijn, zou de boel leeggehaald worden, worden mijn vrouw en kinderen goed verzorgd? Geen wonder, dat met grote vindingrijkheid iedere gelegenheid werd aangegrepen om in contact te komen met de buitenwereld, en dikwijls is dat na kortere

Hoe lang nog?

(Uit: „Buchenwald“. Tekeningen van Henri Pieck).

kwam, door een bewaker of binnengesmokkeld in een pakje met kleding of levensmiddelen; als de gevangene de zekerheid kreeg, dat zijn arrestatie en verhoor geen andere slachtoffers had gekost en dat het werk doorging. Dan kon hij er weer tegen, dan was er bij alle smart en lijden toch triomf in zijn ziel, omdat het werk, zijn werk, niet gebroken kon worden en de vijand zich te pletter zou lopen op een muur van verzet.

Intussen had de cel geen geheimen meer. Men kende al zijn bijzonderheden, men had reeds alle mogelijkheden op ontvluchting onderzocht en verworpen. Men kende de maat van het gevangenisprogramma: eten, ton afgeven, luchten; men had zijn kleine vreugden in de grauwe eentonigheid van de dag: een plekje zon op de muur, een boomtak voor het getraliede raam, waar soms misschien even een vogeltje kwam zitten. Men kende en verstond de klopsignalen van de burens, de geluiden elders uit het gebouw, men wist van

of langere tijd gelukt. Meestal door een Nederlandse bewaker, een gevangenispredikant, een gevangenisarts, een gevangene, die ontslagen werd en een enkele maal door een NSB-bewaker of Duitser, die dat deed voor een beloning of om zijn huid te redden.

En zo al deze kansen niet bleken te bestaan, door een briefje uit te smokkelen in het wasgoed, in de zomen van de kleding, geschreven met een stompje potlood op WC-papier, geschreven een enkele maal met een hout-splinter, gedoopt in eigen bloed. Briefjes met geheimzinnige aanduidingen in code. Zelfs is het gebeurd, dat een vrouwelijke gevangene een brief borduurde op de strook van haar waszak met draden van een uitgehaalde kous, een brief van 755 letters.

En welk een vreugde en ontroering als er een clandestien briefje met goede berichten terug

iedere bewaker of hij goed was of niet. Men had zijn voldoening over een achtergehouden potloodje, een scheermesje, een beetje tabak — het laatste beetje, uit de voering van de jaszak gekrabd — en een paar lucifers, een gaatje in de deur, waardoor men het leven op de gang kon volgen. Hoe betrekkelijk bleek alles in het leven, hoe blij kon men zijn met iets wat men vroeger verachtte. Alle oude waarden hadden opgehouden te bestaan.

Nooit was het eten zo belangrijk als het schrale onfrisse beetje, dat als voor een hond naar binnen werd geschoven. Als het één centimeter hoger stond in de pan, als er één dikke kap bij de boterhammen was, als het slootwater in de kroes eens werkelijk een beetje naar koffie smaakte, was het feest. Men had ook al spoedig zijn kleine listen om een extra boek te krijgen of een baantje, men probeerde maagpatiënt te worden om de pap, of aambeienpatiënt om de zepillen, die men opat — evenals tandpasta — om de daarin aanwezige oliën. Bovenal had men zijn gedachtenleven, zijn dromen op de matras, maar ook — van meer waarde — zijn voorraad bijbelgedeelten, en gedichten die men voor zichzelf reciteerde. En voor wie over een bijbel beschikte, waren nooit de woorden van het evangelie zo regelrecht tot hem gericht geweest, zo rijk aan inhoud en vertroosting. Nooit in zijn leven was zo reëel de zekerheid, het eigendom van Jezus Christus te zijn. Wat kon iemand nog gebeuren, die in die zekerheid leefde? Hoogstens kon men hem wat vroeger bevorderen tot de heerlijkheid, die hem wachtte.

Maar men zat niet altijd alleen in de cel. In de laatste tijd der bezetting, toen alle gevangenen overvol gestopt waren, was dit zelfs uitzondering geworden. Een éénpersoonshok van twee bij drie meter, moest door twee of drie, zelfs door vier of vijf mensen worden gedeeld. Met mensen, die hij nooit eerder had ontmoet, leefde de gevangene plotseling het intiemste leven samen op een ruimte van een paar vierkante meter.

Hij kon een zwarthandelaar als celgenoot treffen en een medewerker, een heiden en een geloofsgenoot, een arbeider en een intellectueel, een betrouwbaar mens en een provocateur. Wat hebben mensen in de cel een hekel aan elkaar gehad, aan elkaars manieren, elkaars grappen, elkaars adem of stank. Maar veel meer: wat hebben totaal verschillende mensen elkaar snel leren begrijpen, nu ze gedwongen waren naar elkaar te luisteren en wat hebben ze elkaar gewaardeerd; wat zijn ze elkaar tot steun geweest! Ze hielpen elkaar de dag door met gesprekken over hun werk, hun particulier leven, over godsdienst en politiek.

Ze speelden dam of schaak met eigengemaakte stukken, ze wasten elkaars rug, brachten de ton voor elkaar weg en verzorgden elkaars wonden, toegebracht bij een verhoor, ze beurden elkaar altijd weer op. Ze waren soms meer dan broeders.

Deze ervaringen zijn het deel geweest van duizenden Nederlanders en ieder zal weten, hoe men meeleeft met het leven in de gevangenis en daarbuiten, hoe men op de hoogte bleef van het oorlogsnieuws door nieuw aangekomen gevangenen, door een paar woorden bij het luchten, door de geheimtaal langs de buizen van de verwarming. Hoe de berichten werden uitgebuit, vermooid, opgeblazen, om bij elkaar en zichzelf de moed erin te houden. En ieder, die terugdenkt aan de smartkreten, die langs de gangen klonken bij een onmenselijke straf, of aan de dag, waarop een transport van ter dood veroordeelden de gevangenis verliet, zal weer iets voelen van dat rauwe smartelijke gevoel van haat en onmacht, dat hem dan vervulde.

Wij geven een korte impressie van deze laatste belevenis, opgedaan in de Weteringschans:

„Avond. Rust is er op de Duitse afdelingen A en B.

Zware soldatenlaarzen stappen echter plotseling langs de deuren. De laarzen stampen over de ijzeren traptreden. Celdeuren worden geopend . . . sleutels rammelen . . . Duitse stemmen snauwen . . . Namen worden afgeroepen . . . „Alles mitnehmen, je hoeft je niet aan te kleden, alleen Hose, Schuhe . . . Schnell!”

De buren luisteren, uit hun bed en van hun strozakken gekropen met het oor tegen de celdeur . . . „Nachttransport”.

Er is geschuifel op de gangen, er rammelen blikken kroezen, er valt een lepel. Celdeuren worden dichtgeslagen, Duitse stemmen snauwen, gelasten „Ruhe”.

Langs de ijzeren trappen klinken weer de zware stappen van soldatenlaarzen, geschuifel van voeten. De celbewoners houden hun adem in, luisteren gespannen. Gelijkvloers worden celdeuren weer geopend en dan gesloten. Dus geen nachttransport. Wat is het dan? Het schijnt, dat de uit hun cellen gehaalde mensen in één of twee cellen beneden bij elkander worden opgesloten. Vreemd! De rust keert weer.

Verwonderd kruipen de gevangenen weer op hun strozakken.

De volgende morgen als wij gaan luchten, staan er inplaats van Hollandse bewakers of SD-mannen, Grüne Polizei met geweer en helm in de gang gelijkvloers en worden de luchtkooien geopend en gesloten door een „Grüne”. Wanneer later op de dag de luikjes van onze cellen worden opengedaan om het eten naar binnen te brengen, zien wij de gehelmde Grüne door de gang op en neer lopen. Als de bel van half negen (slapen gaan)

Concentratiekamp Buchenwalde. Holle, uitgeteerde gezichten kijken op van houten rekken, de verblijfplaats van honderden slavenarbeiders, bijna te zwak om zich te bewegen. Allen op de foto leven nog ofschoon hun gezichten van doden schijnen te zijn.

Buchenwalde werd op 13 April '45 door de Amerikanen bevrijd. Men trof er ongeveer 21.000 gevangenen aan. De eerst binnenkomende soldaten werden begroet door levende doden, nauwelijks in staat zich te bewegen, waarvan velen tijdens de ontmoeting van uitputting stierven. Kinderen werden aangetroffen met getatoueerde gevangennummers op de uitgemergelde armen. Gedurende 10 jaren werden in dit kamp meer dan 70.000 personen uitgehongerd en afgeslacht. Medische nazi-specialisten vonden hier hun slachtoffers voor hun afgrijzelijke experimenten. Zo lang er kolen beschikbaar waren, werden de lijken in een crematorium verbrand. Nadien werden ze in rijen, even buiten het kamp, opgestapeld. In een van de barakken, die vroeger als stal voor 80 paarden had dienst gedaan, werden 1200 mannen aangetroffen, liggend op houten rekken. Hier ontvingen ze iedere 24 uur een stukje stinkend bruin brood, een beetje margarine en wat dunne koolsoep, totdat ze ook dat niet meer nodig hadden. Volgens verklaringen van kampdokters stierven alleen in de maand Maart '45 ongeveer 6000 gevangenen in dit kamp. In de winter van '39-'40 bedroeg het aantal doden 900 per dag. Foto: RuO.

heeft geluid, horen wij in de stilte van het Huis van Bewaring de stappen van de Grüne door de gang. Als wij 's nachts wakker liggen en de slaap niet meer kunnen vatten: weer de regelmatige stap van de schildwacht over de cementen vloer. Dan komen wij er achter: Ter dood veroordeelden zitten bij elkaar in een dubbele cel, die vroeger dienst deed als ziekenzaal. Het zijn de daders van de Burgerlijke-Stand-brand. Als wij een week later in optocht naar het bad gaan (in afdeling C is de douche-inrichting, waarvan iedere gevangene slechts éénmaal in de 4 weken gebruik mag maken) passeren wij de gewezen ziekenzaal. Het luikje staat open. Wij zien in de cel bloemen op tafeltjes staan, klaprozen, witte margrietten, korenbloemen . . . Rood, wit, blauw. Cigaretten damp hangt in de cel. Wij zien een paar gezichten voor het luikje, ze kijken naar ons, één heft de hand op. Wij groeten tersluiks terug; duim in de hoogte: „Kop op!” ter dood veroordeelden . . .

„Voorwaarts”, zegt de bewaker, die ons naar de badcellen brengt.

Bij het terugkeren groeten wij opnieuw. Er wordt terug gegroet.

Morituri te salutant . . .

's Avonds, als tussen half zeven en half negen in het Huis van Bewaring de betrekkelijke stilte heerst van wachten op half negen, „de bed-bel”, wordt er in de vroegere zieken cel gezongen. De twaalf ter dood veroordeelden zingen trouw iedere avond voor het slapen gaan het Wilhelmus en andere Vaderlandse liederen . . . „Heer, die Uw tent in de hemelen spreidt”, „Wilt heden nu treden”, een psalm, een gezang. Dan: „Waar de blanke top der duinen . . .”

't Klinkt hol, luguber, als je weet dat de zangers ter dood veroordeelden zijn. Eén stem van de twaalf tremoleert een hogere wijs om de melodie heen. Elke avond en ook wel 's middags wordt er gezongen . . . 30 Juni 's avonds zingen een paar stemmen: „Blijf bij ons Heer, 't is duisternis in 't ronde . . .”

Dan: de nacht van 30 Juni op 1 Juli, 's morgens heel vroeg.

't Is nog duister. We schrikken op uit onze naslaap. Celdeuren gaan open, gedempte stemmen bevelen. Dan niets meer . . . We weten nog niets, maar wij vermoeden. Geschuifel op de gang, korte bevelen, gedempt. Dan een stem: „Leve de koningin!” Een snauw, stilte. Als om half zeven de celdeuren opengaan om de ton er uit te zetten, en even rond te neuzen, zien wij links en rechts onze burens. Wij knikken tegen elkaar bij wijze van „goede morgen”. Ze wijzen naar beneden en maken het manuaal van „weg!” . . .

We kijken; inderdaad de „Grüne” is weg!

Als wij gaan luchten, zien wij de reinigers reeds bezig met het schoonmaken van de vroegere zieken cellen, waar de ter dood veroordeelden verblijf hielden.

Een der Hollandse bewakers vertelt ons, als hij de koffie komt brengen: „Ze zijn tegen het aanbreken van de dag gehaald en gefusilleerd. „Waar?” . . . „Ergens” . . . De jongste van de twaalf had gratie gekregen, maar weigerde! Hij wenste, waar hij hetzelfde gedaan had als zijn makkers, die wel ter dood veroordeeld waren, mede te gaan in de dood. Hij is gegaan.

Dat zij rusten in vrede . . .”

Op een dag, meestal plotseling, stond men aangetreden voor het transport, dat met zeer gemengde gevoelens werd begroet. Met blijdschap soms, omdat het afwisseling betekende, met zorg om de nieuwe onzekerheid, die men tegemoet ging, met enige weemoed om het afscheid van de cel, waarmede men ondanks alles zich had verzoend. Maar voorlopig was er de reis, met de mogelijkheid om een briefje uit te werpen, een blik in een straat met gewone mensen te slaan, de zon en de hemel en de Hollandse velden te zien en — waar velen nog op hoopten — een mogelijkheid om te ontvluchten. Dan kwam vast te staan waar men heenging: naar Vught, Amersfoort, Haaren, Duitsland, maar meestal eerst

Concentratiekamp Bergen-Belsen. Menselijke ellende op de grens van leven en dood, waar het leven geen weg meer heeft en de dood maar niet komen wil.

Bergen-Belsen, het meest afschuwelijke van alle Duitse martelkampen, werd op 15 April '45 door de Britten bevrijd. In dit verschrikkingsoord stierven, ondanks de geallieerde medische hulpdiensten die ter redding toesnelden, dagelijks honderden gevangenen, hoofdzakelijk tengevolge van typhus en dysenterie.

De bevrijders troffen hier 60.000 mensen aan zonder water, stervend van hongersnood en ellende. In ellendige barakken, bestemd voor hoogstens 30 personen, dikwijls met meer dan 500 samengepakt, lagen stervenden en doden dooreen. De stervenden, te zwak en uitgeput om zich te bewegen, konden de doden niet meer verwijderen en moesten blijven liggen, overgeleverd aan de hongerdood. (Uit: Nazi-hel. Foto: Willem van de Poll).

naar een Nederlands concentratiekamp. En dan begon het nieuwe leven met zijn gevangenskieren, te klein of te groot en altijd onvoldoende tegen regen en kou, het kaalknippen, de urenlange appels, de overvolle barakken, de arbeidscommando's, de onmenselijke straffen, de totale vervuiling, vernedering op vernedering, tot men zich bijna geen mens meer voelde, maar — als men er niet voor waakte het een of andere verachtelijke wezen tussen soortgelijke verschoppelingen, niet beter waard dan om doodgetrapt te worden of in hongersnood en vuil te kreperen. En dat was het nu juist,

wat de nazi's wensten, daarop was hun hele systeem gericht. Bij velen is het hun gelukt. Die waren moreel gestorven, terwijl ze nog als „muzelmannen" rondwandelden door het kamp en hun dood was dan meestal slechts een kwestie van tijd. Dat is ook in Amersfoort en Vught gebeurd en de prachtige hulpacties, door de illegaliteit voor die kampen opgezet en met taai volharding doorgezet zo lang het mogelijk was, konden dat proces hoogstens vertragen; omdat het binnengesmokkelde voedsel in de overvolle kampen werkte als een druppel op een gloeiende plaat. En vooral de kampen in Duitsland zullen, zo lang er enige beschaving in de wereld zal zijn, een gevoel van verbijstering en afschuw opwekken. Wij willen over het leven in die kampen niet uitweiden. Er is veel over gepubliceerd, voor ieder bereikbaar. Maar een enkele indruk willen we toch geven door de opname van enkele historische foto's en uit het verslag van een vrouw uit het verzet, die de kampen meemaakte. In het kamp Oraniënburg sliepen de vrouwen met vijf personen in twee éénpersoonsbedden. De appels duurden vijf à zeven uur en bij straf op een Zondag eens van drie tot twaalf uur in de sneeuw. Een SS-officier, voorzien van een stok met zilveren punt, wees iedere dag honderd vrouwen aan voor de gaskamer. In afwachting van hun transport moesten deze vrouwen dagenlang zonder eten in een hok verblijf houden. Er waren vier toiletten voor achttienhonderd vrouwen, zodat zij uren in de rij moesten staan. Toen de Nederlandse vrouwen eens plaats moesten maken voor Poolse vrouwen, brachten ze de nacht in stromende regen op een heuveltje door. De volgende morgen zagen zij de verkoolde lijken van enkele vrouwen in de omheining onder hoogspanning hangen. Deze hadden teneinde raad willen vluchten.

In het Krankenrevier is deze vrouw er getuige van geweest, dat een tiental vrouwen uitge-

kleed en bewusteloos geranseld werd, waarna ze een spuitje kregen om er een eind aan te maken.

Meer dood dan levend werd de verslaggeefster bevrijd door de Zweedse ambulance, die haar naar Zweden vervoerde, waar haar leven door enkele ingrijpende operaties gered kon worden.

Vele illegale werkers hebben een ongelooflijke geestkracht getoond tot het laatst, tijdens de vreselijke transporten in gesloten goederenwagens of op open wagons, en bij de onbeschrijflijke toestanden in de kampen, waar wij hierboven aan herinnerden. Die zijn in de verzetshouding gebleven, zolang er leven in hen was. In de werkplaatsen pleegden zij sabotage bij de machines of de gereed gekomen producten; in de kampen, dag en nacht, beproefden zij hun listen op het satanische systeem, dat gericht was op hun ondergang. Die waren geestelijk niet te breken, omdat hun geloof niet te breken was, het geloof in de overwinning van de goede zaak, maar meer nog het geloof in de overwinning van Koning Jezus over alle duivelse machten. Die konden in de grootste nood nog helpen en troosten en liefde geven, omdat zij door de liefde Gods zich gedragen voelden en in al die ellende nog God konden danken voor Zijn goedheid.

Dit raadsel is alleen voor gelovigen te verstaan.

Ook zij, hoewel zij de beste kans hadden om de ellende te overleven, zijn voor een groot deel gestorven. Hun uitgeteerde lichamen zijn de crematoria ingegaan, op hopen in de kuilen met ongebluste kalk geworpen, naar de bodem van de zee gezonken toen de Cap Arcona met zijn lading van duizenden gevangenen gebombardeerd werd in de bocht van Lübeck. En anderen hebben de bevrijding beleefd, maar om dan toch nog langzaam weg te sterven in de ziekenhuizen.

Maar hun dood was geen kreperen. Het was een triomferend verschijnen voor hun Koning, in Wiens Naam zij hadden gestreden.

Zij worden niet vergeten. Elders in dit boekwerk vindt men hun namen met hun portret en levensbericht. De belangen van hun nagelaten betrekkingen zijn veilig bij de Stichting '40-'45, het schoonste monument, dat de illegaliteit voor de gevallen vrienden heeft opgericht.

Het illegale leger in ons land heeft offers moeten brengen als bijna geen ander leger in deze oorlog, maar het heeft zijn vaandel hoog en onbesmet tot in de overwinning gedragen.